

Лейцюсь Г. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Національного транспортного університету

Шеверун Н. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Національного транспортного університету

КІЛЬКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПОЛУЧУВАНOSTІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ПРИСЛІВНИКІВ-ІНТЕНСИФІКАТОРІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сполучуваності лексико-семантичних груп прислівників-інтенсифікаторів із прикметниками в сучасній німецькій мові. Лексико-семантична група прислівників-інтенсифікаторів є найбільш репрезентативною за кількістю словосполучень із прикметниками. Висока частота вживання в мові пояснюється їхнім значенням, оскільки вони означають ступінь, а всіляка якість змінюється за ступенем. Прислівники-інтенсифікатори, що утворюють словосполучення із прикметниками, поділено на такі лексико-семантичні групи: прислівники-інтенсифікатори малого, середнього, високого, гранично високого, достатнього, надмірного, неповного, повного, невизначеного ступенів та прислівники *noch* і *immer* у значенні вираження ступеня певної ознаки. Прикметники, що сполучаються із прислівниками-інтенсифікаторами, згруповано за семантичними ознаками у 20 підкласів. Розглянуто кількісні характеристики сполучуваності прислівників-інтенсифікаторів: обсяг підкласу, частотність уживання, широту, частотність та інтенсивність сполучуваності, а також вибірковість (селективність). Найбільшими за обсягом лексико-семантичними групами є прислівники високого та повного ступенів. Прислівники-інтенсифікатори високого та невизначеного ступенів характеризуються найбільшою широтою сполучуваності. Найбільш частотними є зв'язки прислівників непевного та високого ступенів із прикметниками на позначення загальної позитивної оцінки, прислівників названих лексико-семантичних груп із прикметниками на позначення рис характеру людини, прислівників невизначеного ступеня із прикметниками на позначення розміру, форми й із прикметниками на позначення емоційного стану. Для аналізу вибірки з текстів сучасної художньої літератури й описання інтенсивності сполучуваності в нашому дослідженні використано статистичні методи: критерій χ^2 , який показує наявність чи відсутність зв'язку між ознаками, що досліджуються, та коефіцієнт взаємної спряженості K , який вказує на силу (інтенсивність) цього зв'язку. Підкреслено, що більшість стандартних синтагматичних зв'язків є характерними для прислівників-інтенсифікаторів із прикметниками, які характеризують персонажів у німецькій художній літературі, їхні вчинки та дії, а також предмети, явища та події. Наголошено на необхідності застосування

статистичних методів для забезпечення точності дослідження під час вивчення й опису сполучуваності лексичних одиниць.

Ключові слова: сполучуваність, прислівник, прикметник, синтагматичний зв'язок, обсяг підкласу, частотність уживання, широта, інтенсивність сполучуваності, вибірковість, селективність, критерій χ^2 .

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства особлива увага приділяється вивченню синтагматичних характеристик лексичних одиниць. Для визначення відношень між словами у словосполученнях уживають термін «сполучуваність», тобто здатність слова вступати з іншими словами у сполучення. Як підкреслює лінгвіст Д.М. Шмельов, вивчення лексичної сполучуваності «розкриває індивідуальні семантичні особливості кожного окремого слова» [1, с. 200]. У сучасній лексикології розрізняють три основні сполучуваності: синтаксичну (сполучуваність слова з іншими словами на рівні класу слів), семантичну (сполучуваність на рівні підкласу слів) та лексичну (сполучуваність на рівні окремого слова) [2, с. 27]. Основна увага приділяється в сучасній лінгвістиці, як відомо, синтаксичній та лексичній сполучуваності, що зумовлюється пошуками ізоморфізму між планом вираження і планом змісту, а також між лексичним значенням слова та його сполучуваністю. Практично малодослідженою залишається семантична сполучуваність, тобто сполучуваність на рівні підкласу слів або ж лексико-семантичних розрядів (груп).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами сполучуваності різних частин мови цікавилися багато іноземних та вітчизняних лінгвістів, зокрема: Н.Н. Амосова, Л.В. Бистрова, Н.Д. Капатрук, В.В. Левицький, М.Д. Степанова, А.А. Уфимцева, Д.М. Шмельов, К.-Е. Зоммерфельдт, В. Шенкель, Г. Хельбіг, Х. Шрайбер та інші. Однак кількісні характеристики сполучуваності німецьких прислівників-інтенсифікаторів ще не були об'єктом дослідження, що і зумовило вибір теми нашої праці.

Метою статті є виявлення й описання кількісних (статистичних) характеристик лексико-семантичних груп прислівників-інтенсифікаторів, що сполучаються із прикметниками в сучасній німецькій мові, та дослідження семантичних зв'язків синтагматичного характеру між ними за допомогою

статистичних методів. Матеріалом для дослідження послугувала вибірка із 22 творів сучасної німецької художньої літератури (приблизно 3 млн слововживань). Одержана картотека включає 5 246 синтагм (прикметники виписувались в атрибутивній і предикативній функціях).

Під час дослідження сполучуваності прислівників із прикметниками прислівники були поділені на: 1) кількісні прислівники-інтенсифікатори (*sehr, besonders, ziemlich, zu*) – усього приблизно 50 слів; 2) якісні прислівники (*schön, herrlich, stark*) – усього приблизно 400 слів; 3) прислівники часу (*immer, wieder, plötzlich, noch*) – усього приблизно 60 слів; 4) прислівники місця (*dort, hier, überall*) – усього приблизно 30 слів; 5) прислівники умови, причини (*sonst, gleichwohl*) – усього 2 слова. Крім названих семантичних підкласів прислівників, ми виділяємо підклас модальних прислівників (*sicher, natürlich, wirklich*) – приблизно 10 слів, поділяємо думку тих мовознавців, які розглядають їх у складі прислівників, а не як самостійну частину мови (В.Г. Гак, Л.Р. Зіндер, В.В. Левицький, Т.В. Строева, W. Bachmann, W. Jung та інші).

Лексико-семантична група прислівників-інтенсифікаторів виявилася найбільш репрезентативною за кількістю словосполучень із прикметниками (4 160 синтагм, що становить 79% суцільної вибірки), саме тому ця група була вибрана нами для проведення дослідження. Висока частота вживання в мові пояснюється їхнім значенням, оскільки вони означають ступінь, а всіляка якість змінюється за ступенем. Ознаку, яку виражає прикметник, ці прислівники доповнюють вказівкою на ступінь даної ознаки.

Для виконання завдань нашого дослідження ми застосуємо запропоновану лінгвістом Н.В. Лісовою класифікацію лексико-семантичних груп прислівників-інтенсифікаторів [3, с. 10–11]. Але ця класифікація не враховує прислівники на позначення непевності виявлення ознаки, а також інтенсивності повторюваності ознаки.

У кожній лексико-семантичній групі була виділена домінанта, тобто опорне слово, яке, згідно з лінгвістом Н.Г. Долгих, виражає «поняття, ідею в найбільш загальній, абстрактній та нейтральній формі» [4, с. 93]. Правильність віднесення прислівника-інтенсифікатора до тієї або ж іншої лексико-семантичної групи перевірялась шляхом субституції прислівником-домінантою. Можливість та допустимість субституції перевірялась за допомогою словника [5].

Усі прислівники-інтенсифікатори, що утворюють словосполучення із прикметниками, були розподілені за такими лексико-семантичними групами: 1) прислівники-інтенсифікатори малого ступеня (домінанта *etwas; ein bißchen, ein wenig, wenigstens* – усього 4 слова); 2) прислівники-інтенсифікатори середнього ступеня (домінанта *ziemlich; recht* – усього 2 слова); 3) прислівники-інтенсифікатори високого ступеня (домінанта *sehr, besonders, außerordentlich, bedeutend, furchtbar, unerträglich, erstaunlich, ungewöhnlich, schrecklich, grimmig, grausam, stark, unglaublich* – усього 40 слів); 4) прислівники-інтенсифікатори гранично високого ступеня (домінанта *höchst, äußerst, überaus* – усього 3 слова); 5) прислівники-інтенсифікатори достатнього ступеня (домінанта *genug; genügend, ausreichend* – усього 3 слова); 6) прислівники-інтенсифікатори надлишкового ступеня (домінанта *zu, allzu, übermäßig* – усього 3 слова); 7) прислівники-інтенсифікатори неповного ступеня (домінанта *fast; beinahe, kaum, halb* – усього 4 слова); 8) прислівники-інтенсифікатори повного

ступеня (домінанта *ganz; vollkommen, vollständig, rein, absolut, völlig, gar, gänzlich, durchaus* – усього 9 слів); 9) прислівники-інтенсифікатори невизначеного ступеня (домінанта *so; ebenso, genauso, ebensowenig* – усього 4 слова). Окрему лексико-семантичну групу у складі прислівників-інтенсифікаторів становлять прислівники *noch i immer*, що вживаються в конструкціях *noch + прикметник* в компаративі та *immer + прикметник* в компаративі. Наведемо ілюстративний матеріал: “Er fand das Leben sehr ernst, den Dienst noch ernster, aber am ersten die Kunst” [6, с. 112]. “Sie war noch schmaler und verschlossener geworden in der letzten Zeit” [7, с. 487]. Необхідно зауважити, що прислівники *noch i immer* є прислівниками часу, але в наведених прикладах вони вказують не на час прояву певної ознаки, а на наростання інтенсивності ознаки, тривалий стан або постійність цієї ознаки. Названі конструкції лише епізодично згадуються у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, тому ми вирішили виділити ці прислівники у складі прислівників-інтенсифікаторів.

Щодо прикметників, що сполучаються із прислівниками-інтенсифікаторами, то на основі класифікації російського мовознавця А.Н. Шрамма вони були згруповані у 20 підкласів [8, с. 32]: 1) прикметники на позначення загальної позитивної оцінки (*wunderbar, gut, merkwürdig, richtig, großartig*); 2) прикметники на позначення загальної негативної оцінки (*unangenehm, schlimm, schlecht, übel, falsch, furchtbar*); 3) прикметники, що характеризують риси характеру людини (*gut, gnädig, ehrlich*); 4) прикметники на позначення фізичного стану (*hungrig, krank, satt, müde, gesund*); 5) прикметники на позначення емоційного стану (*froh, traurig, ruhig, glücklich, böse*); 6) прикметники, що характеризують обличчя, очі, погляд, голос людини (*gleichgültig, trüb, lustig, ironisch*); 7) прикметники на позначення розумових здібностей (*dumm, klug, begabt, blöd, närrisch, hirnlos*); 8) прикметники на позначення зовнішніх ознак людини (*elegant, beleibt, nett, häßlich, hübsch, blond, schlank, großköpfig, rotwangig, bläulich*); 9) прикметники на позначення функціонування органів чуття (*taub, stumm, blind*); 10) прикметники на позначення віку та часу (*jung, alt, heutig, spät, ewig*); 11) прикметники на позначення температури (*warm, heiß, kalt, kühl, froschkalt*); 12) прикметники на позначення кольору (*rotgelb, gelbweiß, weiß, rot, schwarz*); 13) прикметники на позначення розміру та форми (*gering, kreisrund, winzig, lang, groß, klein, enorm*); 14) прикметники на позначення смаку (*süß, sauer, bitter, salzig, süßlich*); 15) прикметники на позначення ваги (*schwer, leicht, unschwer*); 16) прикметники на позначення ознак, що зумовлені наявністю або відсутністю вологи (*nass, trocken, feucht*); 17) прикметники на позначення ознак, що зумовлені наявністю або відсутністю багатства, цінностей (*arm, reich, teuer, billig, elend, prächtig*); 18) прикметники на позначення ознак, що зумовлені наявністю або відсутністю життя (*leblos, tot, lebendig*); 19) прикметники на позначення інтенсивності, ступеня якості, властивості (*hell, laut, stark, schnell*); 20) прикметники на позначення інших властивостей та якостей предметів (*golden, fremd, leer, wild, satt, sonnig*).

Як відомо, «мова являє собою надзвичайно складну систему дискретних одиниць, які, як і всякі дискретні одиниці будь-якої природи, можуть мати кількісні характеристики. Ці кількісні характеристики властиві одиницям усіх рівнів мовної системи» [9, с. 5], що є підставою для твердження про підпорядкованість мови дії статистичних законів. Саме тому для більш точної характеристики сполучуваності на рівні підкласу

мовних одиниць необхідно виділити й описати деякі кількісні величини, що характеризують сполучуваність і вживання підкласів слів: обсяг групи, частоту вживання, широту, частотність та інтенсивність сполучуваності, а також вибірковість (селективність). Згідно з аналізом вибірки з текстів сучасної німецької літератури встановлено, що найбільшими за обсягом лексико-семантичними групами прислівників-інтенсифікаторів є прислівники високого (приблизно 40), повного (9), малого (4), неповного (4) та невизначеного (4) ступенів. Прислівники середнього ступеня налічують тільки 2, а інші лексико-семантичні групи тільки по 3 лексичні одиниці.

Найбільшою частотою вживання характеризуються прислівники-інтенсифікатори невизначеного (1 411), високого (982) та повного (610) ступенів, а найменшою – гранично високого (63) та достатнього (82) ступенів.

Поняття «широта сполучуваності» означає відношення зв'язків досліджуваної одиниці до всіх зафіксованих одиниць, що сполучаються, і вимірюється відносними величинами від 0 до 1. Згідно з аналізом вибірки з текстів встановлено, що з усіма семантичними підкласами прикметників сполучаються прислівники-інтенсифікатори високого та невизначеного ступенів (широта вживання цих прислівників становить 1, прислівники малого ступеня і прислівники *noch* і *immer* – із 16 підкласами (0,8), прислівники середнього, надмірного та неповного ступенів – з 15 підкласами (0,75), прислівники достатнього та гранично високого ступенів – з 11 підкласами (0,55).

Цікаві результати дає порівняння частотності й інтенсивності зв'язків між лексико-семантичними групами прислівників-інтенсифікаторів та підкласами прикметників. Найбільш частотними є зв'язки прислівників непевного та високого ступенів із прикметниками на позначення загальної позитивної оцінки (відповідно 194 та 187), прислівників названих лексико-семантичних груп із прикметниками на позначення рис характеру людини (267 і 146), прислівників невизначеного ступеня із прикметниками на позначення розміру, форми (176) та із прикметниками на позначення емоційного стану (136).

Ще однією важливою характеристикою сполучуваності є сила зв'язку між досліджуваними одиницями, тобто інтенсивність. Ця величина не тотожна частотності вживання. Знайти інтенсивність можна за допомогою спеціальних статистичних прийомів. Оскільки шкала градації тієї чи іншої ознаки може бути вивчена та виміряна тільки за допомогою кількісних критеріїв, у нашому дослідженні для аналізу отриманих даних використано статистичні методи: критерій χ^2 , який показує наявність чи відсутність зв'язку між ознаками, що спостерігаються, та коефіцієнт K , який вказує на силу (інтенсивність) цього зв'язку [10, с. 28]. За допомогою критерію χ^2 і коефіцієнта взаємної спряженості K , які є в багатьох лінгвістичних дослідженнях (Л.В. Бистрова, В.В. Левицький, О.Д. Огуй, В.М. Баскевич та інші), можна визначити взаємозв'язок між семантичними ознаками на основі частотності вживання двох досліджуваних мовних явищ, тобто прислівника та прикметника, з яким він сполучений. Достовірність результатів кількісного аналізу ґрунтується на відповідному експериментальному матеріалі й підтверджується спеціальними статистичними критеріями (відносна похибка дорівнює 1,5%). Для проведення статистичного аналізу були складені чотирипільні таблиці для визначення стандартних синтагматичних зв'язків прислівників-інтенсифікаторів із кожним підкласом при-

кметників. За допомогою коефіцієнта взаємної спряженості K , у формулі якого основною складовою частиною є χ^2 , були встановлені статистично значущі зв'язки між усіма досліджуваними одиницями. Аналіз дозволив зробити висновки про те, що: 1) прислівники-інтенсифікатори малого ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення позитивної оцінки, емоційного стану й ознак, що характеризують обличчя, погляд, очі, голос людини; 2) прислівники-інтенсифікатори середнього ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення негативної оцінки й інших властивостей та якостей предметів; 3) прислівники-інтенсифікатори високого ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення позитивної та негативної оцінки, фізичного стану, розумових здібностей, зовнішніх ознак людини, віку та часу, розміру та форми, ваги; 4) прислівники-інтенсифікатори гранично високого ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення позитивної оцінки й інших властивостей та якостей предметів; 5) прислівники-інтенсифікатори достатнього ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення фізичного стану та віку; 6) прислівники-інтенсифікатори надлишкового ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення позитивної оцінки, фізичного й емоційного стану, розміру та форми; 7) прислівники-інтенсифікатори неповного ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення позитивної оцінки, ознак, що характеризують обличчя, погляд, очі, голос людини, колір, розмір та форму; 8) прислівники-інтенсифікатори повного ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення негативної оцінки, фізичного й емоційного стану, розумових здібностей, ознак, що характеризують обличчя, погляд, очі, голос людини, розумових здібностей, інших властивостей та якостей предметів; 9) прислівники-інтенсифікатори невизначеного ступеня характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення рис характеру людини, функціонування органів чуття, температури, ознак, що зумовлені наявністю або відсутністю життя, інтенсивності, ступені якості, властивості, а також на позначення інших властивостей та якостей предметів; 10) прислівники-інтенсифікатори *noch* та *immer* характеризуються наявністю стандартних синтагматичних зв'язків із прикметниками на позначення позитивної та негативної оцінки, емоційного стану, інтенсивності, ступеня якості, властивості, а також на позначення інших властивостей та якостей предметів. Отже, найбільшим діапазоном інтенсивних / статистично значущих зв'язків характеризуються прислівники високого (8) та невизначеного (8) ступенів. Найменше інтенсивних зв'язків мають прислівники гранично високого (2), середнього (2) і достатнього (2) ступенів. Необхідно зауважити, що найбільшою кількістю інтенсивних зв'язків характеризуються прислівники з найбільшою частотою вживання, а найменшою – групи прислівників із найменшою частотою вживання.

Для більш детальної та повної характеристики сполучуваності можна виділити ще одну величину – селективність (вибірковість). За показник вибірковості можна прийняти коефіцієнт

спряженості К. Як засвідчують результати дослідження, найбільшою вибірковістю характеризуються прислівники надлишкового (0,0377), малого (0,0367) ступенів та прислівники *noch i immer* (0,0376), а найменшою – прислівники середнього (0,0255) та достатнього (0,0244) ступенів.

Варто зауважити, що прислівники-інтенсифікатори найчастіше трапляються у сполученні із прикметниками на позначення характеристики персонажів у художній літературі (риси характеру, фізичний та емоційний стан, вік людини, розумові здібності, ознаки, що характеризують обличчя, очі, голос, погляд людини). Широкою сполучуваністю характеризуються ці прислівники також із прикметниками на позначення позитивної або ж негативної оцінки. Значення таких прикметників має часто й емоційний компонент. У сполученні з інтенсифікаторами прикметники оцінки виступають засобом характеристики персонажів художніх творів, їхніх учинків, дій, а також предметів, явищ, подій.

Висновки. Результати нашого дослідження свідчать про те, що лексико-семантичні групи прислівників-інтенсифікаторів у німецькій мові відрізняються не лише кількістю елементів, що до них належать, але й частотою вживання, широтою сполучуваності, інтенсивністю синтагматичних зв'язків і ступенем селективності сполучуваності. Статистичні методи вже давно широко використовуються в мовознавстві для забезпечення точності дослідження під час вивчення й опису лінгвістичних об'єктів. Їх застосування уможливило більш повне дослідження також і семантичної сполучуваності німецьких прислівників-інтенсифікаторів на рівні лексико-семантичних груп.

Перспективою подальших розробок у цьому напрямі може бути детальний аналіз особливостей семантичної та лексичної сполучуваності кожної лексико-семантичної групи німецьких прислівників-інтенсифікаторів.

Література:

1. Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва : Просвещение, 1964. 344 с.
2. Бистрова Л.В., Шевченко О.Ф. Сполучуваність прислівників з прикметниками у сучасній англійській мові. *Мовознавство*. 1986. № 3. С. 27–31.
3. Лисова Н.В. Количественные наречия степени и меры в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1975. 25 с.
4. Долгих Н.Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*. 1973. № 1. С. 89–98.
5. Währig G. Deutsches Wörterbuch: Mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre-München : Mosaik-Verlag, 1980. 4358 S.
6. Böll Heinrich. Wo warst du Adam. Leipzig : Verlag Philipp Reclam. 1967. 179 S.

7. Feuchtwanger Lion. Goya oder Der arge Weg der Erkenntnis. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag. 1978. 659 S.
8. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка). Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. 134 с.
9. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів. Вінниця : Нова книга? 2013. 176 с.
10. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. Киев : УМК ВО. 155 с.

Leitsius H., Sheverun N. Quantitative characteristics of connectivity of lexical-semantic groups of adverbs-intensifiers in modern German

Summary. The article is devoted to the investigation of the combinability of lexical and semantic groups of strong adverbs-intensifiers with adjectives in modern German language. The lexical-semantic group of adverbs-intensifiers is the most representative in the number of phrases with adjectives. The high frequency of use in the language is explained by their meaning, since they mean a degree, and all kinds of quality varies by degree. The adverbs-intensifiers, that form phrases with adjectives, are divided into the following lexical and semantic groups: adverbs-intensifiers of small, medium, high, extremely high, sufficient, excessive, incomplete, complete, indefinite degrees and adverbs *noch* and *immer* in the sense of expressing the degree of a certain sign. Adjectives combined with adverbs-intensifiers are grouped by semantic characteristics in 20 subclasses. Quantitative characteristics of connectivity of adverbs-intensifiers are considered: subclass volume, frequency of use, latitude, frequency and intensity of connectivity, as well as selectivity. The largest lexical and semantic groups are adverbs of high and full degrees. Adverbs-intensifiers of high and indefinite degrees are characterized by the greatest latitude of connectivity. The most frequent are the connections of the adverbs of uncertain and high degrees with adjectives on indication of general positive assessment, adverbs of named lexical-semantic groups with adjectives, that indicate human character traits, adverbs of an indefinite degree with adjectives on indication size, shape and adjectives, that indicate an emotional state. In order to analyze the sample from the texts of modern fiction and describe the intensity of connectivity in our study, statistical methods are used: the criterion χ^2 , which shows the presence or absence of a relationship between the signs under study and mutual contingency factor K, which indicates the intensity of this relationship. It is emphasized, that most standard syntagmatic connections are characteristic of adverbs of intensification with adjectives, that describe the characters in German fiction, their actions as well as objects, phenomena and events. The need to use statistical methods to ensure the accuracy of research in the study and description of the connectivity of lexical units is emphasized.

Key words: connectivity, adverbility, adjective, syntagmatic bond, subclass volume, frequency of use, latitude, connectivity intensity, selectivity, criterion χ^2 .